

Jerzy Gawronski, m.m.v. Arno van der Brand, Jurgen van der Klooster,
Peter Kranendonk, Jan van Oostveen en Jan Dirk Bindt

Een snelle, een miniatuumolen, een tsuba, een pijpenkop en een melkflesdop

Station Rokin en de archeologie van de stadsrivier

Tot 1937 stroomde het water van de Amstel door het Rokin. Tot 1937 waren er elke dag bewoners, werklui, voorbijgangers of schippers die vanaf de kade of hun schip iets in het water gooiden, elke dag weer. Op de zompige rivierbodem daalde een dikke laag afval uit huizen en werkplaatsen neer, afval dat verbonden is met vele eeuwen wonen en werken in de stad, van de dertiende tot de twintigste eeuw. In de zachte, drabbige bedding van het Rokin zakten ook voorwerpen weg die per ongeluk te water waren geraakt, afkomstig uit het persoonlijke leven van onfortuinlijke Amsterdammers of van passanten die een sieraad, werktuig of misschien wel speelgoed aan de oever uit hun handen lieten vallen. In de loop der tijd breidde de massa voorwerpen, fragmenten en kapotte zaken zich uit: aardewerk, glas,

gereedschap, een lepel, een hoed of afgekloven botten, af en toe door elkaar gemengd door baggeraars, maar verder onaangestast en goed bewaard in donker, stil water. Het water van het Rokin is onlosmakelijk onderdeel van de stad, ingeklemd in een dicht stedelijk weefsel van woonhuizen, winkels, werkplaatsen, kerken, ziekenhuizen en cafés. Behalve waterweg en verbinderoute werd dit stuk stadsrivier, door de Dam afgesloten van de riviermonding in het Damrak, ook een reservoir van overblijfselen van activiteiten die zich eeuwenlang langs de oever of op het water hebben afgespeeld. In die overblijfselen spiegelt zich de stad.

Archeologie Station Rokin

In 2008 is deze spiegel van de stad in het zicht gekomen bij de aanleg van het Station Rokin voor de Noord/Zuidlijn. Een bouwput van 190 bij 25 meter werd hier onderdaks ontgraven tot 27 meter –NAP. De ontgraving was gepland in vijf fases van ieder

2 NZR2 (08-08-25) 0015 Tijdens het ontgraven van de bouwput van ongeveer 11 tot 15 meter –NAP wordt een deel van een profiel door de top van de eerste zandlaag (top van het Pleistocene zand) schoongemaakt

circa twee maanden waarin de werkput telkens over de gehele lengte vijf meter werd verdiept. Het werk is inmiddels tot 15 meter –NAP gevorderd. Tijdens de eerste elf meter ging de ontgraving gepaard met intensief archeologisch onderzoek aangezien de vulling van de Amstelbedding tot dit niveau reikt. Het was een conventionele ontgraving met kranen die moesten zorgen voor een grootschalige grondafoer van 800 tot 1.000 m³ per dag. Bij de drie ontgravingsfasen werd telkens een veldteam van circa 25 archeologen in twee ploegen ingezet om op regelmatige afstanden over de gehele

lengte van de werkput doorsneden van de rivierbedding te documenteren. Deze doorsneden zijn de basis voor een driedimensionale reconstructie van de vorm en de stratigrafische gelaagdheid van de rivierbedding. In totaal zijn een kleine honderd profielen vastgelegd en digitaal verwerkt. Het archeologische programma was afgestemd met de civieltechnische uitvoering zodat het dagelijkse ontgravingsvolume niet werd belemmerd. Het archeologische team verzamelde en documenteerde vondsten in de riviervulling, terwijl de kraan op een naastgelegen plek de ontgraving voort-

zette met archeologische begeleiding. Elke reeks vondsten diende als een bemonstering van de materiële cultuurinhoud van de rivier. De herkomstlocatie binnen de werkput werd zowel in het horizontale als het verticale vlak systematisch gedocumenteerd.¹ Een driedimensionaal GIS (Geografisch Informatie Systeem) zorgt uiteindelijk voor de koppeling tussen dit ruimtelijk verspreidingsbeeld van de vondsten en de profielen met de verticale bodemstructuur van de rivierbedding. Vanwege de voortgang van de ontgraving was archeologische vondstberging in de bouwput niet op elk moment uitvoerbaar. Een alternatief grondverwerkingsproces moest ervoor zorgen dat alle afgevoerde grond – ook die niet archeologisch was geïnspecteerd – op de groundbank werd onderzocht. Dit gebeurde door een apart team van vijftien archeologen met behulp van metaaldetectoren. Aangezien elk grondtransport afzonderlijk werd geadmistreerd en opgeslagen, was de herkomst van de grond op de stort bekend. Op deze wijze konden ook de vondsten, die secundair op het depot werden verzameld, een (enigszins grofmazige) vakcodering worden toegewezen die naar hun herkomst uit de rivierbedding verwees.

Van februari tot midden april 2008 is het eerste niveau tot 6 meter –NAP ontgraven, gevolgd door het tweede niveau tot 11 meter –NAP in juni en juli 2008. De ontgraving van het derde niveau tot 15 meter –NAP startte in augustus 2008 en werd halverwege onderbroken in september. Na ontwikkeling van nieuwe ontgravings- en

verstevigingsmaatregelen na de verzakking op de Vijzelgracht zijn de werkzaamheden aan het derde niveau in maart 2010 hervat en worden nu de voorbereiding voor het vierde niveau getroffen. Tussen 4 en 12 meter –NAP zijn verschillende niveaus van meanderende riviergeulen gedocumenteerd. Van de 30.000 m³ ontgraven rivierbodem bevatte 14.000 m³ archeologisch rijke lagen. Deze bodemlagen reikten tot ongeveer 6,5 meter –NAP, daaronder namen de hoeveelheden vondsten in het Rokin af tot de onderkant van de rivierbedding op 12 meter –NAP. Het totale aantal vondsten komt voorlopig op 200.000 uit. De vondstverwerking is nu in volle gang en er zijn 75.000 vondsten met een totaal gewicht van 5.200 kg geregistreerd, aardewerken en glasvondsten uitgezonderd, die het bulktaandeel van de collectie vormen. 85% van de vondsten zijn afkomstig van de opgraving ter plekke, terwijl de overige 15% verzameld was op het gronddepot.

Rokin: waterbodem en stedelijke context

Het onderzoek van het Rokin heeft een uitgesproken multidisciplinaire aanpak, door bij de archeologie ook geologische, biologische en ecologische aspecten van de rivier en zijn omgeving te betrekken. Een tweede, even belangrijke, invalshoek is de historische context, want het Rokin is niet louter een rivier, maar in essentie een integraal onderdeel van de stedelijke structuur van de Amsterdamse binnenstad. De waterbodem die in 1937 werd gedempt en afgedekt

3 Deel van een profiel door de negentiende- en achttiende-eeuwse vulling van de Amstelbedding op het Rokin, tot ongeveer 5 meter –NAP

met zand is nu een schatkamer van uiterst gevarieerde stadscultuur. Het is een bijzondere verzameling materieel erfgoed, die zich onderscheidt van doorsnee archeologische vindplaatsen in de historische stad. De inhoud van beerputten bijvoorbeeld vormt zich door de handelingen van personen van het huishouden, op het perceel waar de latrine deel van uitmaakt. In het geval van de rivierbodem zijn de voorwerpen zonder onderscheid des persoons weggezonden. Vanwege de dagelijkse routine van werken en wonen, van stedelijk leven op de oever, zien we in het afval op de rivierbodem zich telkens, over langere tijd, herhalende momenten van consumptie en productie weerspiegelen. Uniek aan deze

vindplaats is dat de archeologische overblijfselen niet alleen een willekeurige herkomst hebben, maar ook plaatsgebonden of zelfs perceelsgebonden kunnen zijn, wanneer het bijvoorbeeld gaat om afval van een bepaalde werkplaats op de oever. In de vindplaats zijn ook individuele voorwerpen vertegenwoordigd, die verbonden zijn met de eenvoudige handeling van iemand die iets verliest. Het zijn vondsten met een bijzonder persoonlijk karakter.

Deze twee eigenschappen – de rivier als fysiek én als cultureel fenomeen – bepalen de archeologische inhoud van de vindplaats Rokin en daarmee het theoretische kader van het archeologische onderzoek. De archeologische vondsten produceren

in feite twee soorten gegevens: riviergegevens met een onderwatercontext en culturele gegevens met een stedelijke bovenwatercontext. Nu zijn een rivier en een historische stad twee zelfstandige en van elkaar afwijkende archeologische contexten die zelden verenigd in een en dezelfde vindplaats voorkomen. Dit is wel het geval met het Rokin. Daarom vergt het onderzoek van deze vindplaats nieuwe wegen voor vondstanalyse en -interpretatie die kunnen worden aangeduid als multicontextuele archeologie. Multicontextuele gegevensverwerking gaat uit van het idee dat er een betekenisvolle relatie bestaat tussen het archeologische residu (de materiële cultuur) van een rivier en de gebouwde en landschappelijke omgeving op het land ernaast.

3D GIS en historische topografie

Multicontextuele analyse van de archeologische vondsten van het Rokin is bedoeld om de relatie en wisselwerking inzichtelijk te maken tussen de geofysische vorming van de rivierbedding en de ligging van verschillende soorten vondsten. Vondstafzettingen zijn bepaald door een combinatie van geofysische factoren, zoals stroom, sedimentatie, natuurlijk landschap en klimaat. Ook menselijk gedrag, in de vorm van baggeractiviteiten of kadewerken, kan de toestand van de materiële neerslag onder water beïnvloeden. Hoewel vondstafzettingen in water een verstild tijdsbeeld vertegenwoordigen, is vaak sprake van een hoogst dynamische omgeving, zeker ver-

geleken met vindplaatsen op land. Er kunnen door waterwerking snelle veranderingen optreden wanneer vondsten bedekt worden door sedimenten of juist weer worden vrijgespoeld. Deze processen komen in beeld door archeologische vondstpatronen in de rivierbedding te documenteren. Voor het Rokinproject is een referentiële GIS-database ingezet om met statistische combinaties inzicht te krijgen in verticale en horizontale verspreidingen van vondsten. Hiermee worden concentraties of juist verminderingen van vondstsoorten gekarteerd met onderscheid naar materiaal, functionele identificatie en ouderdom. Deze geïntegreerde gegevensbewerkingen leiden uiteindelijk tot een tijdsbeeld van de verschillende grondlagen (een chronostratigrafie) waarin de samenhang tussen de driedimensionale toestand van de rivierbedding en de vondsten in het Rokin inzichtelijk wordt gemaakt. De volgende stap is om de fluviaal geordende archeologische vondsten te plaatsen binnen de context van de historische topografie en sociale ontwikkeling van de stad. Na uitfiltering van rivier- en waterinvloeden geven de archeologische vondsten toegang tot een volgende, multicontextuele dimensie, namelijk de sterke topografische context die bepaald wordt door de stedelijke structuren rond of zelfs in de rivier.

Het Rokin stroomde door het hart van de middeleeuwse stad, omgeven door een dichte stedelijke structuur en bebouwing op elke oever. Tot ongeveer 1600 was de oostzijde van het Rokin in beslag genomen door kloosters en publieke instellingen, zo-

als het Sint Pietersgasthuis. De westzijde werd ingericht met woonhuizen en werkplaatsen, gedomineerd door de Nieuwezijds Kapel als een van de prominente kerkelijke gebouwen van de stad. De kerk was gewijd aan het Mirakel van Amsterdam van 1345 en diende als pelgrimsoord voor honderdduizenden bedevaartgangers tot de afschaffing van het Katholieke geloof in Amsterdam in 1578. In 1908 is het middeleeuwse gebouw afgebroken en vervangen door een kleinere koepelkerk met winkelruimten aan het Rokin en Kalverstraat. Na 1578 werden beide oevers van de rivier bestemd voor stedelijke economische activiteiten met een rijke verscheidenheid aan winkels, ambachtelijke werkplaatsen en later industrieën. Aan het noordelijke uiteinde van het Rokin werd in 1608-1611 de eerste beurs van Amsterdam gebouwd, naar ontwerp van Hendrick de Keyser. Het gebouw lag over het water met een onderdoortocht en diende als centrum van handel en communicatie, met meerdere boekwinkels en postkantoren op de begane grond eromheen. De beurs is in 1835 afgebroken en naar de andere kant van de Dam verplaatst. Vanaf die tijd vestigde zich een toenemend aantal kantoren, banken en winkels langs de hoofdverkeersader van het Rokin.² Tegen het einde van de negentiende eeuw werd de roep om het water te dempen luider. De loop van het Rokin was al behoorlijk versmald voor de doorgang van het toenemende autoverkeer op de oevers. Na jaren van heftige debatten in de gemeenteraad en met interventies door stedelijke belangorganisaties als het Genoot-

schap Amstelodamum, het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en de Bond Heemschut dolven de tegenstanders van de radicale moderniseringsdrift van Publieke Werken het onderspit en werd het Rokin tussen Dam en Oude Turfmarkt in 1937 gedempt en tot straatweg ingericht.³

Een betekenisvolle interpretatie van de archeologische overblijfselen in relatie tot hun stedelijke context is alleen mogelijk met een ruimtelijk topografisch en socio-economisch referentiekader van het Rokin. Dit betekent dat in het onderzoeksprogramma ook archief- en historisch onderzoek worden opgenomen. Het historisch referentiekader is primair bedoeld als een ruimtelijke reconstructie van de productieprocessen op de rivieroever die hebben geleid tot de meetbare materiële archeologische neerslag op de Rokinbodem. Het historische onderzoek, waarbij kaarten een belangrijk rol spelen, draagt bij aan een culturele biografie van dit stedelijke gebied die als onderlegger dient voor de duiding van archeologische patronen en vondsten. Essentieel is hierbij de toepassing van GIS om een relatie te leggen tussen het archeologische verspreidingsbeeld in de rivier en de topografische verspreiding van percelen waaraan huishoudens, werkplaatsen en historische bewoners gekoppeld zijn. Het uiteindelijke doel van GIS is om de historische gegevens over economische activiteiten uitwisselbaar te maken met het ruimtelijke beeld van archeologische interpretatie. Deze multicontextuele benadering van het Rokin als rivierloop en als onderdeel van de stedelijke structuur draagt bij tot een ver-

dere profilering van stadsarcheologie als een stadsgeschiedenis met een uitgesproken ruimtelijk topografische benadering.

Vondsten en patronen

De vondsten bestaan hoofdzakelijk uit aardewerken botresten, gevolgd door metalen voorwerpen en fragmenten. Het aardewerk stamt uit de dertiende tot de negentiende eeuw en is behalve uit Nederland ook afkomstig uit de Rijnstreek, Italië, Spanje, Portugal, Engeland, China, Japan en Thailand. Een eerste inventarisatie duidt op een grote verscheidenheid aan vormen en soorten gebruiksgoederen, variërend van algemeen gangbare huishoudelijke voorwerpen tot exotische import, zoals zeventiende- en achttiende-eeuwse martavanen (voorraadpotten) uit Thailand en Zuid China. De meeste botten zijn etensresten en slachtafval, hoofdzakelijk van rund, varken, schaap of geit met haas en konijn als kleinere diersoorten. Tot kleine zoogdieren die niet voor consumptie bedoeld waren behoren de hond, de kat of de bever. Vogelsoorten zijn vooral vertegenwoordigd door eend, maar ook gans, kip en smient komen voor. Metalen voorwerpen zijn zeer uiteenlopend in soort en datering, en bestaan onder meer uit gereedschap, huishoudelijke artikelen, instrumenten of speelgoed.

De voorlopige ruimtelijke vondstanalyses leveren de eerste aanwijzingen voor individuele vondstpatronen met onderscheid naar materiaalsoorten, gebruiksoorten of dateringen. Dit wijst er op dat ondanks de dynamische factoren van de wateromge-

ving culturele processen en eigenschappen prominent herkenbaar zijn in het archeologisch vondstbeeld. Als waterbeweging overheersend zou zijn, was er immers geen onderscheid in de verspreiding van bijvoorbeeld verschillende soorten aardewerk. Een aantal vondstpatronen onderbouwt verder het idee van een ruimtelijke relatie tussen vondstsoorten en de topografische parcellering van oeverbebouwing. Twee groepen Duitse steengoedkruiken bijvoorbeeld, die beide voor transport en opslag van mineraalwater werden gebruikt, maar uit twee verschillende periodes stammen – de zeventiende en achttiende-eeuwse P-kruiken en de negentiende-eeuwse gestempelde waterflessen – vertonen duidelijke, maar van elkaar afwijkende clusterpatronen. Aangezien beide groepen voorwerpen functioneel verwant zijn, zou men een identieke verspreiding verwachten, gebaseerd op soortgelijk gebruik. De verschillen in de verspreidingspatronen kunnen een aanwijzing zijn voor een tijdsbepaalde dump of zelfs op een tijdsbepaalde relatie met een bepaald perceel. De vondstpatronen duiden dan in dit geval op wijzigingen in de ruimtelijke situering van activiteiten van mineraalwatertransport of consumptie in de twee periodes. Dergelijke individuele patronen bieden een basis voor een geïntegreerde reconstructie van het gebruik en de afvalstort van bepaalde voorwerpen en de sociale en economische context van de bebouwing aan het Rokin.

Een ander voorbeeld komt van een bulkhoeveelheid roodbakkendaardewerkscherven die afkomstig zijn van eenzelfde

categorie voorwerpen, zoals trechters, kannen en stooppotten, die in de suikerindustrie werden gebruikt. In de zeventiende eeuw telde Amsterdam ongeveer dertig suikerfabrieken. Een daarvan was in 1611 opgericht door Hans Pelt, een Antwerpse emigrant, in de Nes, achter het Rokin. Deze suikerraffinaderij, eerst de Drie Suikerbrooden en vanaf 1651 de Vier Suikerbrooden geheten, werd verscheidene malen uitgebreid en bleef tot 1842 in bedrijf op de percelen Rokin 83-89 en Nes 100.⁴ De concentratie in het verspreidingspatroon van de scherven ter hoogte van deze locaties levert een duidelijk bewijs voor de ruimtelijke relatie tussen het industriële afval in de

rivier en de situering van de fabriek op de oever. Op basis van deze ruimtelijke context draagt de materiële en technologische analyse van de archeologische scherven bij aan de reconstructie van het historische suikerproductiebedrijf aan het Rokin.

Tot slot, na voorbeelden van archeologische vondsten in de vorm van bulkmaterialen, verdient ook de inhoudelijke veelzijdigheid van het archeologisch residu van het Rokin nadere aandacht. Sommige voorwerpen zijn zelfs direct verbonden met historische personen die op het Rokin gewoond of gewerkt hebben. Ter illustratie volgen hier vijf afzonderlijke vondsten: een snelle, een miniatuurmolen, een pijpenkop, een tsuba en een melkdop.

4 Scherven van roodbakend aardewerk van suikerpotten, trechters en stroopkannen van de suikerraffinaderij aan Rokin 83

Een Duitse snelle uit 1588⁵

Onder de circa 1600 steengoedvondsten was een bijna complete 'snelle'. Dit is een hoge, cilindrische, taps toelopende drinkbeker (*Schnelle*) uit de Rijnstreek die in de tweede helft van de zestiende eeuw populair was voor het consumeren van bier en tegen 1600 uit de mode raakte. De vondst was afkomstig uit het noordelijke deel van het Rokin,⁶ dat in 1608 werd overbouwd door de beurs van Hendrick de Keyser. Vanwege deze bebouwing zijn in dit deel van de Rokinbedding de zestiende-eeuwse vondstlagen het best bewaard gebleven.

Snellen waren vaak uitbundig versierd met opgelegde decoraties van wapenschilden, portretten, Bijbelse of wereldlijke voorstellingen, soms met een verborgen politieke iconografie. Deze snelle was van witbakkend steengoed en vervaardigd in Siegburg, een Duits stadje zuidoostelijk van Keulen, gelegen aan de Sieg, een zijrivier van de Rijn. Siegburg leverde sinds de veertiende eeuw vooral steengoed schenken drinkgerei van hoge kwaliteit, dat bij opgravingen in vrijwel geheel noordwest Europa wordt teruggevonden. De snelle uit het Rokin draagt tweemaal het jaartal 1588 en heeft een decoratie van drie figuren, waarin we tweemaal de mythische, vroegmiddeleeuwse koning Arthur herkennen en eenmaal de Romeinse keizer Constantijn de Grote. De combinatie van deze twee figuren is opmerkelijk, want hun relatie ligt iconografisch niet direct voor de hand. Een gangbare figuratieve decoratie in die periode zijn drie figuren uit de serie van de 'negen

5 De snelle uit 1588

6 Detail Koning Arthur

besten'. Dit was een vaste reeks historische personen die voor heldenmoed stonden en een voorbeeldfunctie vervulden.⁷ Er waren drie heidense figuren (Hector van Troje, Alexander de Grote en Julius Caesar), drie personen uit het Oude Testament (Jozua, koning David en Judas de Makkabeeër) en drie personen uit de christelijke geschiedenis (koning Arthur, Karel de Grote en Godfried van Bouillon). Er zijn meerdere snellen bekend waarop deze personages in wisselende combinaties met elkaar staan afgebeeld. Zo toont een beker uit 1572 Jozua en koning David in gezelschap van de Trojaanse Hector. Op een andere beker, ook 1588 gedateerd, zien we Hector met Karel de Grote en Alexander de Grote. Op een beker uit 1589 staan David en Jozua aan weerszijden van Alexander de Grote. Constantijn de Grote komt in deze reeks niet voor. De snelle uit het Rokin wijkt daarmee van de standaard reeks personen af.⁸

Doordat de mal met koning Arthur tweemaal is gebruikt, is ook een afwijkende compositie ontstaan. Bij de traditionele voorstellingen op de bekeraars zijn de gezichten van de personen aan weerszijden altijd gericht naar de persoon in het midden. Dat is hier niet het geval. Blijkbaar was er geen geschikte afbeelding voorhanden die links (voor de kijker rechts) van keizer Constantijn geplaatst kon worden. Het is daarom onwaarschijnlijk dat deze mallen oorspronkelijk bedoeld waren om onderdeel uit te maken van een afbeelding met drie vorsten en hier is dan ook sprake van een aangepaste voorstelling.

De mal waarmee de afbeelding van keizer

7 Detail Koning Constantijn

Constantijn op de beker werd aangebracht was ongedateerd, die van koning Arthur droeg het jaartal 1588, een bijzondere datering vanuit lokaal Siegburgs politiek oogpunt. Ofschoon er verschillende Siegburgse producten met het jaartal 1588 bekend zijn, moet de steengoedproductie juist in dat jaar beduidend zijn teruggelopen. In het voorjaar van 1588 werd Siegburg namelijk belegerd door Spaanse troepen. De oorsprong van dit conflict lag in Keulen, waar de aartsbisschop protestants was geworden. Zijn pogingen om het aartsbisdom te veranderen in een protestants hertogdom leidden, na de pauselijke benoeming van Ernst van Beieren tot nieuwe aartsbisschop, tot een strijd tussen Keulen en Beieren. De Beierse troepen werden gesteund door een Spaanse legermacht, de Keulse door troepen uit de Palts en tussen 1585 en 1588 door Nederlandse troepen. Hoewel het de Spanjaarden niet lukte Siegburg in te nemen, was er in de Aulgasse direct buiten de stad – waar de pottenbakkerijen gevestigd waren – behoorlijke schade aangericht. Vast staat dat op 11 april 1588 de werkplaats van Bertram Knüttgen (zoon van Anno Knüttgen, de bekendste pottenbakker van Siegburg) werd verwoest.⁹ 1588 was ook het jaar waarin de Spaanse koning een vergeefse poging ondernam om Engeland te veroveren. De vloot die daarvoor bijeen was gebracht, de Armada, werd door Nederlandse schepen gehinderd en deels door Engelse schepen vernietigd.

Mogelijk was deze Spaanse agressie de reden om Arthur samen met de iconografisch minder gangbare Constantijn op de beker af

te beelden. Van beide personen werd namelijk verondersteld dat ze in het verre verleden de Engelse kroon hadden gedragen. In de zestiende eeuw circuleerde er een overzicht van Britse koningen dat de Engelse schrijver Geoffrey van Monmouth in de twaalfde eeuw had samengesteld. Ter vergroting van het vorstelijk aanzien liet Monmouth de geschiedenis van het Britse koningshuis beginnen met de Trojaanse oorlog.¹⁰ Nog voor koning Arthur kwam Constantijn de Grote al op de lijst voor omdat hij in het jaar 306 in het Noord-Engelse York was, waar hij tot Augustus werd uitgeroepen. Monmouth beweerde zelfs dat Constantijn eerst koning van de Britten was en pas daarna Romeins keizer werd.¹¹ Deze visie werd overgenomen in *The Chronicles of England, Scotland, and Ireland* waarvan de eerste druk in 1577 verscheen en een herziene versie in 1587. Vooral de tweede druk was een groot succes en die werd bijvoorbeeld uitvoerig geraadpleegd door William Shakespeare.¹²

Dat er in 1588 in Siegburg, na de verwoestingen door de Spaanse troepen, een zekere sympathie bestond voor het Engelse vorstenhuis is dus niet zo vreemd. Het gebruik van Constantijn en Arthur op de beker past daarbij als een duidelijk iconografisch signaal omdat zo tweemaal werd verwezen naar het Engelse koningshuis dat zo'n belangrijke rol had gespeeld bij het weerstaan van de Spaanse agressor. Het afbeelden van koning Arthur had nog een tweede voordeel. Diens wapen bestond namelijk net als dat van Keulen uit drie kronen. Zo kon met één afbeelding worden verwezen naar

twee tegenstanders van de Spaanse koning. Ook de persoon van Keizer Constantijn had een dubbele actuele betekenis, omdat deze figuur niet alleen naar de toenmalige Engelse koningin Elisabeth verwees, maar tevens naar de Duitse keizer Rudolf II. Zijn 'Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie' werd gezien als een voortzetting van het Romeinse Keizerrijk en Rudolf II was daarmee een opvolger van Constantijn de Grote. Op de beker is onder Constantijn de dubbelkoppige adelaar herkenbaar die sinds de dertiende eeuw de wereldlijke en geestelijke macht van de Duitse keizer symboliseerde. Rudolf II, keizer sinds 1576, moest niets hebben van gewelddadig optreden tegen de protestanten en was voorstander van religieuze tolerantie. Had Constantijn de Grote een einde kunnen maken aan de vervolging van de christenen in het Romeinse Rijk, dan zou Rudolf II wellicht de vervolging van de protestanten kunnen helpen beëindigen.

Verscholen achter de fraaie decoraties had deze snelle voor de laatzestiende-eeuwse consument een anti-Spaanse boodschap met ook een verborgen wens tot religieuze verdraagzaamheid en protestante godsdienstvrijheid. Anti-Spaans gezinde Siegburgse pottenbakkers maakten zo een ideologisch interessante drinkbeker, die commercieel gezien ook aantrekkelijk was voor de Amsterdamse markt, zeker na de Alteratie, de protestante omwenteling, van 1578.

Speelgoed voor volwassenen. Een miniatuurmolen¹³

Een tot de verbeelding sprekende categorie archeologische vondsten zijn miniatuurobjecten. Deze voorwerpen kwamen vanaf de zestiende eeuw steeds meer in de mode in Nederland en in de zeventiende eeuw nam de vraag ernaar zelfs nog toe. Ze waren vooral van tin of een lood-tinlegering gemaakt, maar werden ook in aardewerk, glas en been uitgevoerd. Het gaat hierbij vooral om poppengoed en om miniaturen waarmee handelingen uit de wereld van volwassenen konden worden nagebootst.¹⁴ Men moet hierbij denken aan het naspelen van veldslagen, 'keukentje spelen' of zelfs het houden van een mis.¹⁵ Bekende voorbeelden van dergelijke miniaturen uit de negentiende en vroeg-twintigste eeuw zijn tinnen soldaatjes. Archeologische vondsten van metalen miniaturen komen vrij vaak voor bij opgravingen in stedelijke context, maar het precieze gebruik ervan blijft voorts nog onduidelijk. Het kan zowel kinderspeelgoed betreffen, eventueel met educatieve doeleinden, als ook sierobjecten. Vandaag de dag kennen we nog de miniaturen die in een letterbak aan de muur staan en eerder als decoratie dan als speelgoed dienen.

Van het Rokin komen 206 miniatuurobjecten uit de vijftiende tot en met de negentiende eeuw. Naast reeksen tinnen soldaatjes en speelgoedminiaturen is er één uniek miniatuur in de vorm van een loodtinnen molenhuisje.¹⁶ Het meet 30 x 33 x 60 mm en behoort oorspronkelijk tot een

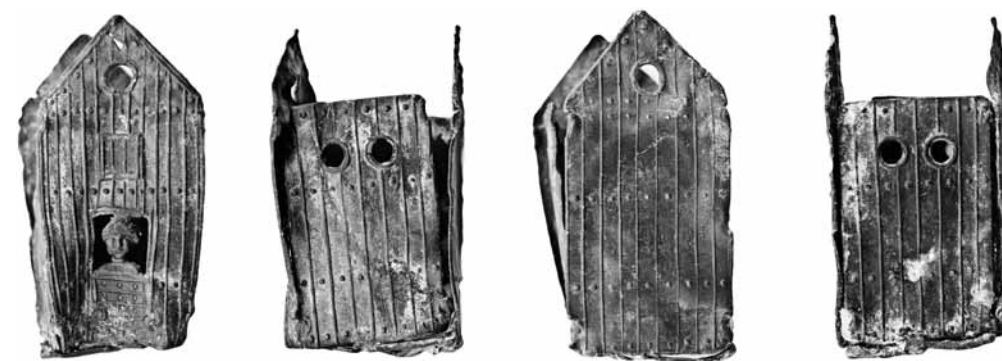
8 Miniatuurmolen. Herkenbaar is de molenaar in zijn molen, alsmede resten van rode verf

op een voet staande miniatuurmolen met werkende wieken. Bij de vondst ontbreken het dak, de as met wieken en de voet. Het miniatuur stelt een zogenaamde 'standermolen' voor, één van de oudste molentypen die algemeen bekend is van zestiende- en

zeventiende-eeuwse afbeeldingen.¹⁷ Op het metalen oppervlak zijn nog resten van een polychrome beschildering aanwezig. Rond de deur en de ramen zitten rode pigmentresten en op de balken van het huis resten van een geelachtige kleur. Dit is uitzonderlijk, aangezien verfpigmenten vaak verloren gaan in de grond. Aan de hand van de stijl, het materiaalgebruik en op basis van een vergelijkbaar exemplaar uit Delft uit de speelgoed- en miniatuurcollectie Mertens kan deze molen in de zeventiende eeuw gedateerd worden.¹⁸ Ook de molen in de collectie Mertens is van een lood-tinlegering en de vloer van het molenhuis waar de standaard op bevestigd is, is identiek aan die van het exemplaar van het Rokin.¹⁹

Zo'n miniatuur was in de zeventiende-eeuwse volkscultuur meer dan een nabootsing in het klein van een molen met wieken.

Een miniatuur refereerde ook aan de symbolische betekenis van een molen als een plaats waar zich duistere en onzedelijke praktijken afspeelden.²⁰ Deze werden verbeeld met de molenaar die zijn hoofd door het deurluik aan de achterzijde van het molenhuis steekt. In volksverhalen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd stond de molenaar voor een onbetrouwbaar of een voor gek verklaarde persoon. Het gezegde dat kinderen en gekken 'met molentjes lopen' is hiermee verbonden. Molenmechanieken en malen werden geassocieerd met onzedelijkheid. De *Moulin Rouge* in Parijs bijvoorbeeld ontleent z'n imago nog aan deze erotische associatie. Deze verborgen betekenis hield ook verband met het feit dat molens vanwege hun afgelegen ligging buiten de stad geheimzinnige plaatsen waren die niet met het gereguleerde stadsleven waren ver-

10 Onderdelen van de miniatuurmolen

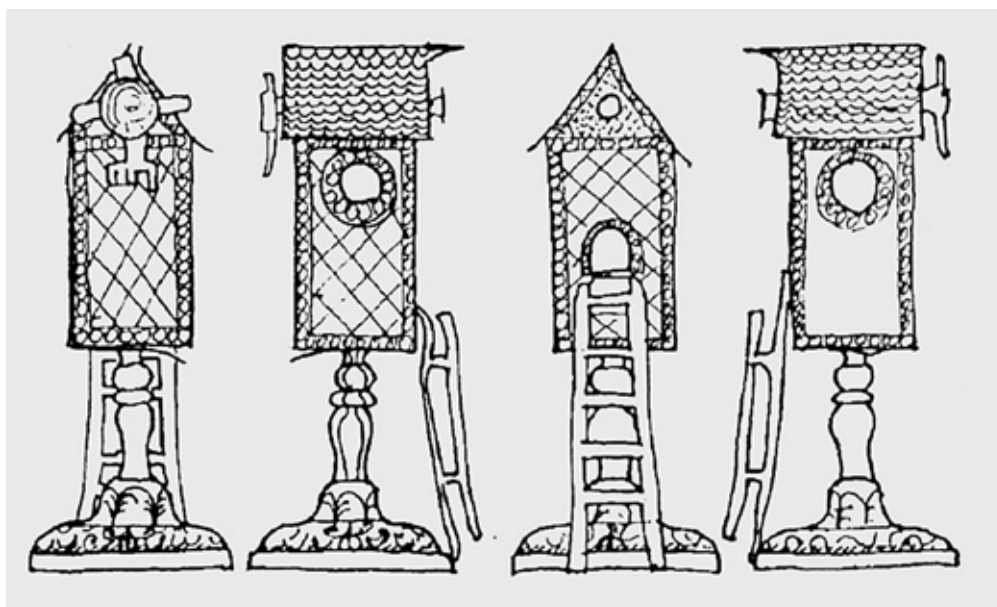
bonden. De molenaar was een zelfstandige ondernemer die deels onafhankelijk was van de stad of de leenheer aan wie hij pacht betaalde. Op deze manier maakte hij sociaal en economisch gezien niet direct deel uit van de maatschappij. Dit stelde hem en zijn molen in een obscuur daglicht.²¹

Een andere variant van een miniatuurmolen op een voet is de zilveren molenbeker waarvan de stam van de wijnbeker bestaat uit een (omgekeerd staande) molen. Doordat een voet ontbreekt kan de beker alleen op zijn kop worden weggezet. Na het vullen moest de beker dan ook worden doorgegeven of in een teug worden leeggedronken. Door een mechaniek van buisjes konden dan de wieken in beweging gebracht worden. In de collectie van het Rijksmuseum is een dergelijk exemplaar terug te vinden. Het is niet ondenkbaar dat ook de miniatuurmolen op het voetje bij een drinkgelag ter vermaak op tafel kwam. De draaiende wieken en de molenaar in het deurluik zullen mogelijk aanleiding geweest zijn voor de nodige gespreksstof tijdens het drinken. Zo is deze miniatuurmolen een mooi voor-

beeld van speelgoed voor volwassenen dat bij gezellige drinkgelagen in een huis aan het Rokin werd ingezet.

E.G. Estoppey, pijproker aan het Rokin²²

Uit de bedding van het Rokin zijn in totaal 5.325 pijpenkoppen opgegraven. Onder deze vondsten zijn relatief weinig tabakspijpen uit het eerste kwart van de achttiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw en juist een overheersend groot aantal uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De exemplaren tot 1650 bestaan hoofdzakelijk uit Amsterdamse en in eerste instantie in mindere mate Goudse producten. Vanaf 1650 zijn de Goudse pijpen sterk vertegenwoordigd. De producten uit deze stad beheersen vrijwel de gehele markt van tabakspijpen in Amsterdam. Incidenteel komen er in de zeventiende eeuw producten uit Utrecht, Leiden en Engeland voor en ontbreken West-Friese producten opvallenderwijs. In de achttiende en ook negentiende eeuw overheerst het Goudse materiaal met in mindere mate producten uit

9 Tekening van een miniatuurmolen uit de collectie Mertens

11 De pijpenkop uit 1840 met de naam E.G. Estoppey in potlood

Gorinchem, Schoonhoven, Aarlanderveen en in de negentiende eeuw ook nog Oudshoorn.²³ Onder de duizenden pijpen waren enkele exemplaren die van handgeschreven eigendomsmerken waren voorzien. In sommige gevallen was dit een losse letter zoals R of W, maar er kwamen ook volledige namen voor, waaronder Gottschalk, Levi en E.G. Estoppey. Op de pijp van Estoppey wordt hier nader ingegaan.

De gewoonte om op de kop van tabakspijpen met inkt of potlood letters, initialen of zelfs hele namen aan te brengen kwam op vanaf de late achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Soms werden deze opschriften nog van een datum voorzien.²⁴ Het gaat hier niet zozeer om een versiering maar eerder om een praktische bezitsaanduiding. Het merken van pijpen hangt samen met het roken van tabak in openbare gelegenheden. Met het opschrift kon men zijn pijp tussen die van alle andere in het

etablisement terugvinden. Dit gebruik is vooral bekend van sociëteiten. Exemplaren uit Hasselt²⁵ (Overijssel) en Zutphen²⁶ tonen aan dat ook regenten (van het weeshuis) de gewoonte hadden om hun pijpen met hun naam te merken.

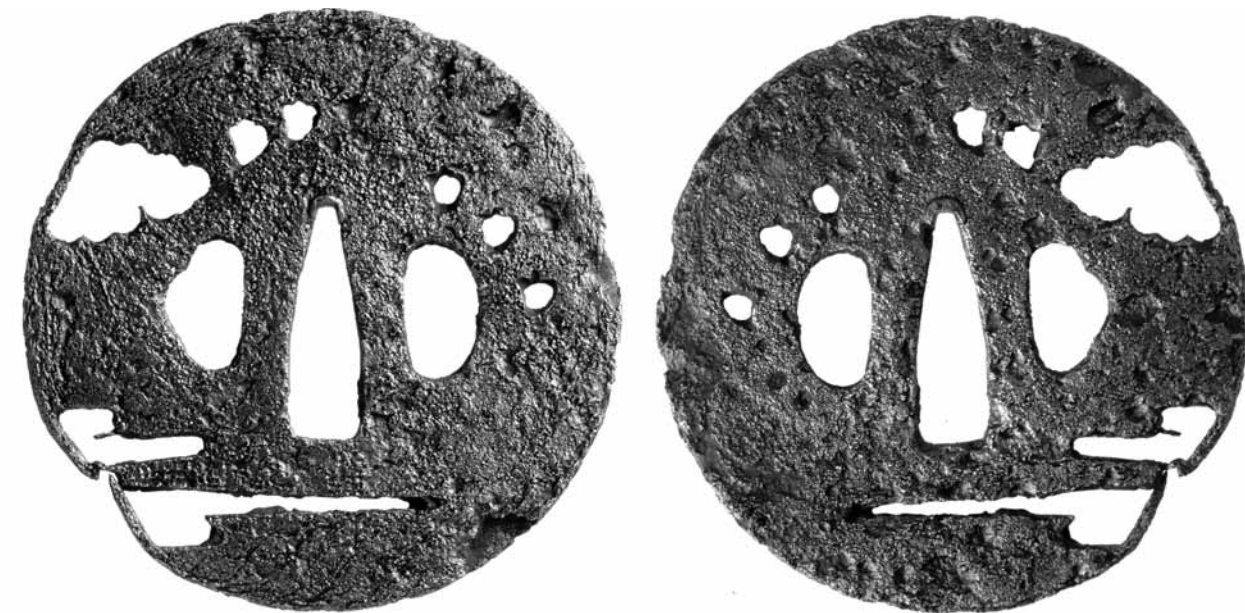
De pijp van het Rokin²⁷ met de handgeschreven naam E.G. Estoppey is van een gangbaar ovoïde (ei-vormig) model dat rond 1840 is geproduceerd in Gouda in de werkplaats van Teunis van der Ben of Pieter Jacobus van der Want. Estoppey is een van oorsprong Zwitserse achternaam.²⁸ Van deze familie was maar een beperkt aantal nazaten in Nederland woonachtig. Van de Amsterdamse tak was er in de negentiende eeuw één kandidaat die voldeed aan de initialen E.G., namelijk Esaie Gijsbertus Estoppey, geboren op 1 juli 1817. Hij was de zoon van thee(groot)handelaar Gerardus Jacobus Estoppey en Sophie Christiane Frederike Thueré. Zij woonden met hun

tien kinderen, waarvan Esaie de oudste was, op Rokin 45, op de hoek van de Sint Pieterspoort, die nu is opgenomen in het gebouw van de Fortisbank. De familie Estoppey behoorde tot de welgestelden aan het Rokin. Dat vader Estoppey over voldoende kapitaal en de juiste contacten beschikt blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat hij de inloting van Esaie voor militaire dienst in 1836 ongedaan wist te maken door voor 1100 gulden voor een plaatsvervanger te zorgen. Het is onbekend welk beroep Esaie in die periode uitoefende, maar dat zal ongetwijfeld met handel hebben samenhangen. Zijn Amsterdamse periode liep ten einde toen hij aan het einde van de jaren veertig naar Utrecht verhuisde en bij zijn oom Christoffel van Tongeren-van Vlissingen in de handel van koloniale waren ging werken. In 1849 trouwde hij met kunstschilderes en kunsthandelaar Aleida van Weyer. Blijkbaar ging hij zich toen toeleggen op de boekhandel. Dit beroep stond vermeld bij zijn overlijden op 1 april 1882. De pijp met zijn naam brengt Esaie weer even tot leven, toen hij als jongeling van ergens in de twintig waarschijnlijk vaste klant was van een van de koffiehuisen, sociëteiten of tapperijen aan het Rokin. Daar streek hij regelmatig neer na het werk om met de andere vaste gasten nieuwtjes uit te wisselen en iets te drinken onder het genot van een pijpje tabak. De archeologische vondst ter hoogte van Rokin 93 houdt mogelijk verband met de laatste keer dat hij deze pijp opstak in de zaak van een van de twee tapsters die hier in die periode gevestigd waren. Nadat zijn pijp bij die gelegen-

heid brak kwam de pijpenkop met het andere afval van de tapperij in het Rokin terecht. Een ander voor de hand liggend etablissement, waar hij de pijp met zijn naam zou kunnen hebben gerookt, was natuurlijk de tapperij onder zijn huis, van mevrouw Coerse, een perceel dat eeuwenlang voor horecadoeleinden was gebruikt, van de tapperij in 1742 van Herman Huijding tot Café Melanie aan het begin van de twintigste eeuw.²⁹

Een Japanse tsuba³⁰

Een uitzonderlijke vondst is een op het eerste gezicht onopvallende ronde, platte schijf van ijzer (78 mm diameter, 3,5 mm dik) voorzien van enkele opengewerkte motieven. Het betreft een *tsuba*,³¹ een stootplaat van een Japans zwaard of dolk. Een Japanse Samurai was gerechtigd een *daisho*, een combinatie van een kort (*shoto*) en een lang (*daito*) zwaard te dragen. Het korte zwaard, *wakizashi* genaamd, was één tot twee *shaku* lang (één shaku is ca. 30,3 cm) en het lange zwaard, een *tachi* of *katana*, mat tussen twee en drie shaku, met een maximale lengte van 75 cm voor een *katana*. In het oude Japan, voor de Edo-periode (1603-1867), was het dragen van zwaarden voorbehouden aan de Japanse krijgselite. In de Edo-periode veranderde de krijgsvunctie van het zwaard meer en meer in een pronkfunctie. Japan maakte toen een stabiele tijd door na de machtsovername en het onder één bestuur brengen van de vele feodale staten door Tokugawa Ieyasu in 1603. Het lange zwaard werd een status-

12 Voor- en achterzijde van de tsuba

symbool dat ook de burgerlijke elite mocht dragen. De combinatie van lang en kort zwaard bleef een voorrecht van de Samurai.³²

Een tsuba diende als bescherming voor de hand, vooral om te voorkomen dat deze bij gebruik van het wapen van het heft op de kling zou glijden. De plaat werd in tegenstelling tot de stootplaat bij het westerse zwaard nauwelijks gebruikt voor het afweeren van slagen. Oorspronkelijk was een tsuba een puur functioneel onderdeel met een eenvoudige vorm en sobere versiering. In de loop van de Edoperiode werd de decoratie uitbundiger. Toen werd ook de van oorsprong ijzeren tsuba veelvuldig met andere metalen verrijkt. Soms werden voor de schijven andere materialen gebruikt, bijvoorbeeld van goud of zelfs porselein.³³ De

voorzijde van een tsuba is de zijde aan de kant van het heft. Dit is de kant die zichtbaar is wanneer het wapen in de gordel wordt gedragen.³⁴

Bij de tsuba van het Rokin gaat het om een exemplaar in de Edo Bushu-stijl.³⁵ Het betreft een ronde tsuba (*maru gata*) met een vlakke, rechte rand (*kaku mimi*). In de *nakago-ana* is een klein stukje rood koper (*akagane*) verwerkt, als opvulling (*sekigane*) om de tsuba beter op de kling te laten aansluiten.³⁶ In het midden van de plaat zit een driehoekige tot ruitvormige uitsparing (*nakago-ana*) waardoor de angel van het zwaard werd gestoken. Aan weerszijden van dit centrale hart bevinden zich twee uitsparingen tot opname van enerzijds een multi-functioneel mes (*kozuka*, links), anderzijds een haarpen (*kogai*, rechts). De

functie van een kogai is niet altijd even duidelijk. Veelal wordt deze pen gezien als een garnituur om het haar te schikken. Het eind van het heft heeft een kleine lepelvormige uitstulping, die doorgaans als een oorlepel wordt aangemerkt. Kozuka en kogai vormen een set en zijn dan ook op gelijke wijze versierd. De toevoeging van een kozuka en/of een kogai aan de montering vindt men normaliter alleen bij het korte zwaard.³⁷ Het is daarom aannemelijk dat deze tsuba voor een kort zwaard bedoeld was.

De tsuba stamt uit de periode 1750-1850. Het oppervlak is sterk aangetast, waardoor mogelijk aanwezige details zoals ondiepe graveringen of een signatuur niet meer herkenbaar zijn. Wel is het in het ijzer uitgewerkte motief (*sukashi*) nog goed zichtbaar, dat vijf schepen (van voren gezien) op het water toont met rechts in de lucht een wolk en rechtsonder laaghangende bewolking. Een dergelijk thema zien we veelvuldig afgebeeld op bijvoorbeeld landschapsprenten van Hiroshige uit de eerste helft van de negentiende eeuw.³⁸ Ook de vorm van versiering, de laaghangende bewolking (dauw, mist) en de scheepjes doen sterk aan de stijl van deze prenten denken. De tsuba toont ons dus een landschappelijke scène. In hoeverre hier een symbolische betekenis aan toegekend moet worden, is onduidelijk. Wellicht is dit een verbeelding van een goede thuiskomst en schenkt dit motief de bezitter van het wapen hoop op een goede afloop van een gevecht.

Een tsuba is geen alledaags gebruiksvoorwerp in een stad als Amsterdam. De vraag is

dan ook hoe zo'n exotisch wapen in het water terecht komt maar bovenal welke relatie het met enige percelen aan het Rokin had. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw zien we aan het Rokin meerdere kunsthandels verschijnen. Het is ook in deze periode dat het Westen Japan 'ontdekt'. Er ontstaat een grote interesse in de Japanse cultuur, waarbij op grote schaal kunstvoorwerpen uit Japan naar het Westen worden geïmporteerd. De Japanse kunst wordt uiteindelijk de inspiratiebron voor een nieuwe kunststroming, de Art Nouveau. De tsuba in het Rokin is ongetwijfeld een relict van deze interesse voor Japan en de ontstane handel in kunstvoorwerpen.

De melkfabriek achter het Rokin³⁹

In de enorme berg vondsten uit het Rokin liggen onooglijke stukjes aluminium van 29 doppen van flessen melk en karnemelk, onder meer van 'Gepast.melk S.Schouten Keizersgracht 421', 'Gepast.melk J.A. Leenders', 'gepast.melk W. van Vliet Loenersloot', 'Roomkan Oostzaan gepast melk', 'Gebr. Schafdt en Zn. Oostzaan', 'Nieuw Holland' uit Landsmeer en 'Rauwe melk Hofstede Oud Bussum'. Op zes van die stukjes aluminium is te lezen: 'bindt zonen p.jac.str.25' en ook de tekst 'gepast.melk'.⁴⁰ Dit zijn melkflesdoppen van de Firma P. Bindt en Zonen die gevestigd was in de Pieter Jacobszstraat 25 (aan de noordoostkant van het Rokin tussen de Nes en Oudezijds Voorburgwal). Het winkeltje in het voorhuis was vijftig jaar geleden nog in bedrijf,

13 Melkdop van de Firma Bindt & Zonen

met een intacte marmeren toonbank en een groot tegeltableau met koeien in de wei aan de muur. De zaak werd vanaf 1898 gedreven door Pieter Bindt en was waarschijnlijk rond 1860 door een oom van hem begonnen. Pieter Bindt zat, zoals de hele familie Bindt, in Oostzaan in de melkhandel. De eerste Bindt, Pieter Hendrik uit Rendsburg in Sleeswijk Holstein, had zich daar in 1767 gevestigd. De oudste zonen werden trouwens afwisselend Pieter en Jan genoemd, een traditie die is volgehouden tot 1955. Toen kwam er een beetje de klad in en werden zonen om de schoonfamilie tevreden te houden ook Jan Dirk genoemd.

De doppen uit het Rokin dateren van het begin van de twintigste eeuw, toen er begonnen werd met het pasteuriseren van

melk en het vullen van melkflessen. De doppen dienden voor flessen met een smalle hals en werden kant-en-klaar aangeleverd in grote kartonnen dozen. De doppen voor modernere flessen met een brede hals werden daarentegen tijdens het vullen in een arbeidsgang uit grote rollen voorgekleurd aluminium gestanst en op de fles gedrukt. De vakterm voor dergelijke doppen is trouwens 'capsules'.

Het winkeltje werd een echt fabriekje, zoals er toen zo veel in het centrum te vinden waren. Na aankoop van Pieter Jacobszstraat Dwarsstraat 15 werd de zaak uitgebreid tot vier panden. De oude Piet was er inmiddels in 1928 op z'n vijftigste mee gestopt, maar zijn familielid Albert Heijn bleef nog wat doorwerken. Zijn zoon Jan Bindt en broer ome Dirk zetten de melkzaak voort. In de fabriek stond een grote Schotse vlampijpstoomketel. Die leverde de warmte voor het pasteuriseren van de melk. Maar de ketel had ook een hoofdrol in een wat schimmiger zaakje in de oorlog. In de fabriek werd namelijk alcohol gestookt. Een ingenieur van de Firma Ketjen zorgde voor de melasse en hij hielp Jan Bindt om met de ketel een destilleerkolom te verwarmen. Ook de directeur van de Melkcentrale Noord, de heer Padmos, zat in het complot. Via hem kregen ze de kolen, die natuurlijk nergens meer te krijgen waren. Als zestienjarige haalde Jans zoon Piet de kolen met een handkar op in Amsterdam Noord. De illegaal gestookte alcohol brachten ze in melkbussen met een bakfiets rond, naar zaken op het Rembrandtplein en Leidseplein. Ook de Gerstekorrel in de Damstraat, om

de hoek bij de fabriek, die bekendstond als de grootste 'mofftent' van Amsterdam werd zo van drank voorzien. Alles ging goed tot in 1944 ome Dirk met z'n sigaret de alcohol dampen ontstak. Het destilleerapparaat vloog de lucht in en nam en passant alle verdiepingen van het pand op nummer 15 mee. Ondanks dat de alcohol over de straat liep, werd de toegestroomde massa gerustgesteld met een 'niets aan de hand mensen'. De zaak liep met een sisser af. Alle omstanders werden weggestuurd door rechercheurs van het Bureau Singel, die ook wel op de bezorglijst hebben gestaan. Met de vloeren van de bovenverdiepingen is het nooit meer goed gekomen. In de jaren vijftig zaten ze er nog steeds niet allemaal in. Na de oorlog werd de zaak voortgezet door Piet, de zoon van Jan, en zijn zwager ome Cees. Zij verdienden vooral aan de slagroom die door het ouderwetse pasteurise-

ren in een ketel heel geschikt was om er geslagen slagroom van te maken voor op gebak. Nadat de firma min of meer gedwongen was verhuisd naar de centrale markthallen, was een nieuwe generatie aan de beurt. Een zoon van oom Cees nam de zaak over. De hoog opgelopen kosten van de verhuizing deden de firma echter kort daarna de das om. Het enige dat rest zijn daarom de zes melkdoppen uit het Rokin en, als je door de Pieter Jacobszstraat Dwarsstraat loopt, de tekst Melkinrichting Fa P Bindt & Zonen, door ome Henkin rood geschilderd op de balk boven de deuren van nummer 15. De deuren waarachter nu de huurfietsen staan van Wieps Rent a Bike.

Tot slot

Vijf archeologische vondsten, vijf verhalen over een bepaalde periode van Amsterdam,

14 Het pand Pieter Jacobszdwarsstraat 15, met het opschrift van de melkfabriek van firma Bindt

maar bovenal over verschillende aspecten van het stedelijk leven aan en rond het Rokin. De tsuba bijvoorbeeld verwijst naar de Aziatische contacten voor de import van Japanse exotische wapens of misschien naar een kunsthandel aan het negentiende-eeuwse Rokin. In het ruimtelijke patroon of de beschikbare kadastergegevens ontbreekt het verder aan een duidelijke relatie met de oever voor deze vondst. Ook de snelle en de miniatuurmolen zijn vondsten met expliciete culturele informatie. In het geval van de snelle gaat het om een politieke boodschap van protestants verzet tegen het katholieke Spaanse bestel, die verborgen is in het decoratieve reliëf van de laatzestiende-eeuwse drinkbeker. De molen staat voor de pikante of zelfs erotische beeldentaal die in de zeventiende-eeuwse volkcultuur algemeen bekend was. Deze informatie is op basis van de ruimtelijke verspreiding van deze twee vondsten niet te vertalen naar de historische perceelcontext op de oever. Dit is weer wel meer het geval met de pij-

penkop, die ons nu in contact brengt met Esaie Estoppey, die in de jaren veertig van de negentiende eeuw aan het Rokin woonde. De vondst van zijn pijpenkop vertelt ons over zijn gewoonte om in een van de tapperijen langs het Rokin tabak te roken. Met de melkflesdoppen van de firma Bindt ten slotte brengt Jan Dirk Bindt de geschiedenis van zijn familiebedrijf uit de Pieter Jacobszstraat 25 in het begin van de twintigste eeuw tot leven. De doppen liggen verspreid over het hele Rokin en lijken afkomstig van de consumenten van de melk die bij de Nes achter het Rokin werd geproduceerd. Kortom, vijf vondsten als graadmeter voor het potentieel van de Rokinbodem als gevarieerde historisch-archeologische bron over het Amsterdamse verleden. Vijf archeologische momentopnamen van enkele van de basale zaken die Amsterdammers bezighielden, in dit geval geloof, erotiek, drugs, exotica en zuivelhandel, verbeeld door een snelle, een molen, een pijpenkop, een tsuba en een melkdop.

Noten

- 1 Als referentiekader voor de ligging van de vondsten diende een stelsel van 64 vakken van 12,5 bij 5,5 meter dat samenviel met de betonnen balken van het plafond.
- 2 T. den Herder, 'Het Rokin', in: *Ons Amsterdam* 4 (1952), p. 87-90 en T. den Herder, 'Van Gansoord tot Bankoord', in: *Ons Amsterdam* 16 (1964), 98-104 en 144-151.
- 3 F.D. Zeiler, 'De courantier uit de

- Kalverstraat 2, in: *Ons Amsterdam* 29 (1977), 39-43, 39.
- 4 H.W. Alings, 'Rokin 91. Het Huis met de Adelaars drie eeuwen oud (1664-1964)', in: *Ons Amsterdam* 16 (1964), 85-93, 85-87.
- 5 Bijdrage van Arno van der Brand.
- 6 Verdeelhal noord, oostzijde put 7, vak 063.
- 7 I.M. Veldman., *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*, 's-Gravenhage 1986, 89-94.

- 8 E. Hähnel, *Siegburger Steinzeug*, Köln 1987, 230-232.
- 9 O. Treptow, 'Die Topographie der Unteren Aulasse zu Siegburg', in: Andrea Korte-Böger, Gisela Hellenkemper-Salies (eds.), *Eine Siegburger Töpferwerkstatt der Familie Knütgen. Neue archäologische und historische Forschungen zur Unteren Aulasse*. Köln 1991, 29-57 en T. Ruppel, 'Zur Brandschatzung der Aulasse während des Truchsessischen

- Krieges – Historische Überlieferung und archäologische Spuren', in: idem, 59-63.
- 10 http://en.wikipedia.org/wiki/Historia_Regum_Britanniae (geraadpleegd 20-5-2010).
- 11 http://nl.wikipedia.org/wiki/Constantijn_de_Grote#Constantijn_in_Geoffrey_van_Monmouths_Historia (geraadpleegd 20-5-2010).
- 12 Vernon F. Snow, *Holinshed's Chronicles England, Scotland, and Ireland*. New York 1965 (http://en.wikipedia.org/wiki/Raphael_Holinshed: geraadpleegd 20-5-2010).
- 13 Bijdrage van Jurgen van der Klooster.
- 14 Annemarieke Willemsen, *Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in Nederland*. Nijmegen 1998, 92.
- 15 Willemsen 1998, 104.
- 16 NZR2.00514MTL003.
- 17 A. Bicker Caarten, *Met de kuierstok langs de molens. Een bundel artikelen over windmolens*. Zaltbommel 1977, 112-115.
- 18 D. Kicken, A.M. Koldewij en J.R. ter Molen, *Gevonden voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen*, (Rotterdam Papers 11) Rotterdam 2000, 350.
- 19 Met speciale dank aan mevrouw Mertens uit Maasdam voor het ter beschikking stellen van haar tekeningen en aanvullende informatie.
- 20 J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol en A.G.A. van Dongen, *Huisraad van een molenaars-weduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de- eeuwse boedel-inventaris*. Amsterdam 1986, 85.
- 21 Ter Molen, Ruempol en

- Van Dongen 1986, 87-89.
- 22 Bijdrage van Jan van Oostveen.
- 23 De herkomst van de tabakspijpen van het Rokin komt overeen met eerder gepubliceerde resultaten, zie J. van Oostveen, A. van Oostveen-Bonnema, 'Kleipijpen: een statistische analyse', in: *Westerheem* 50.1 (2001), 13-27.
- 24 Bij opgravingen op het Waterlooplein in Amsterdam is bijvoorbeeld een pijp gevonden met de naam 'P. Salomos' en het jaartal 1810 (WLO-132-2).
- 25 Opgraving Weeshuis Hasselt: H. Clevis, m.m.v. J. van Oostveen, *Tafelgoed en keukengerei van regenten en behoeftigen: ceramiek uit het armen- en weeshuis aan de Ridderstraat in Hasselt*. Archeologische Rapporten Gemeente Zwartewaterland 6, 2009.
- 26 J. van Oostveen, *Kleipijpen uit Zutphen*. Tiel (Zutphense Archeologische Publicatie ZAP 6) 2008, 26.
- 27 NZR2.00235CPY004.
- 28 Tenzij anders vermeld zijn de historische gegevens over de familie Estoppey aangedragen door de heer R. Estoppey.
- 29 Gegevens ontleend aan het Kohier van de Personeele Quotisatie 1742 (W.F.H. Oldewelt, *Kohier van de personele quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742*, deel I en II. Amsterdam 1945, deel II, 46: w 8, 2142), het bevolkingsregister 1851 en de woningboeken 1897-1922 (masterscriptie A. van Helbergen, *Archeologie en Prehistorie UvA* 2007).
- 30 Bijdrage van Peter Kranendonk.

- 31 NZR2.00521MTL086.
- 32 Hans-Ulrich Rossberg, 'Japanische Schwerter', in: Herbert Bräutigam, Cornelia Morper (red.), "...über den ziehenden Wolken der Fuji...". *Sonderausstellung auf Schloss Friedenstein Gotha*, Wechmar 2000, 52.
- 33 Rossberg 2000, 51; B.W. Robinson, *The arts of the Japanese sword*, London 1961, 59-75 en; I. Bottomly, A.P. Hopson, *Arms and armor of the Samurai. The History of Weaponry in Ancient Japan*, Greenwich 1990, 163-165.
- 34 Rossberg 2000, 52.
- 35 Met dank aan de heren Guenther Heckmann en Robert Haynes voor de inlichtingen m.b.t. stijl en datering.
- 36 John M. Yumoto, *The Samurai sword. A handbook*, Tokyo/Rutland/Singapore 2008, 87; Robinson 1961, 61.
- 37 Robinson 1961, 69-75; Yumoto 2008, 85-86.
- 38 Zie bijvoorbeeld de haltes Odawara (10) en Arai (32) van de serie Tokaido Gojusan Tsugi Meisho Dzuye (The Fifty-Three Stations of the Tokaido) uit 1855.
- 39 Bijdrage van Jan Dirk Bindt.
- 40 Het betreft de vondstnummers NZR2.00508MTL003, NZR2.00512MTL117, NZR2.00519MTL169, NZR2.00522MTL129, NZR2.00537MTL050 en NZR2.00576MTL028.

Herkomst illustraties

- 1 J. Maas; 2,3,4, 8, 9, 10, 14; BMA; 5, 6, 7, 11, 12, 13 S. Vigni

A M S T E R D A M

Monumenten & Archeologie

Jaarboek 9

Onder redactie van
V. van Rossem
G. van Tussenbroek
J. Veerkamp

Bureau Monumenten & Archeologie
Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Inhoud

7 Voorwoord

- 11 Pieter Vlaardingerbroek
Een eeuw verder?
Restauratievraagstukken betreffende de timpanen van het Paleis op de Dam

- 23 Jeroen Schilt
Een proces van lange adem
Behoud en vernieuwing van Jeruzalem

- 37 Ranjith Jayasena en Jørgen Veerkamp
Voegt dat nog iets toe?
Archeologie van negentiende-eeuws Amsterdam

- 49 Hester Aardse
Monumenten op schaal
De betekenis van de Amsterdamse havengebieden en het IJ

- 63 Coert Peter Krabbe
Stemmingmakerij
De gebouwen van de Nieuwe Oosterbegraafplaats

- 77 Jerzy Gawronski, m.m.v. Arno van der Brand, Jurgen van der Klooster, Peter Kranendonk,
Jan van Oostveen en Jan Dirk Bindt
Een snelle, een miniatuurmolen, een tsuba, een pijpenkop en een melkflesdop
Station Rokin en de archeologie van de stadsrivier

- 101 Dik de Roon
De dood is hier groen en levend
Begraafplaats en stiltetuin Huis te Vraag

Redactie Bureau Monumenten & Archeologie
Productie Uitgeverij Bas Lubberhuizen
Grafisch ontwerp Suzan Beijer, Weesp
Druk Mart.Spruijt bv, Amsterdam

www.lubberhuizen.nl
www.bma.amsterdam.nl

Bureau Monumenten & Archeologie is onderdeel van
de Dienst Milieu en Bouwtoezicht.

© 2010 De auteurs / Bureau Monumenten & Archeologie, Uitgeverij Bas Lubberhuizen
© 2010 De rechten op de afzonderlijke foto's berusten bij de fotografen of hun rechtsopvolgers.
Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht
geregeld met Pictoright te Amsterdam. Er is naar gestreefd de rechten volgens de wettelijke
bepalingen te regelen. Zij die menen nog rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich wenden
tot Bureau Monumenten & Archeologie, Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam.

ISBN 978 90 5937???
NUR 648/521